

Ціна 1 грн

Ол. Іонов

ОЛ. ІОНОВ

Гуржигот
над
Єланню

ІЛЮСТРАЦІЇ В. ГЛИВЕНКА

«РАДЯНСЬКА УКРАЇНА»
1953

БУДИНОЧОК

НАД ЄЛАНЮ

Редактор Ф. Маківчук
Техредактор В. Довгаленко
Коректор Г. Постой-Волгін

*

Ал. Коно. Демик над Єланю.
(На українському языке)

*

Ціна 1 крб.

БФ 04132. Зам. 2153. Підписано до друку 4. IX. 1953 р. Тираж 100.000.
Формат паперу 70×1051/82. 2 пап. арк. 2,66 друк. арк.

Друкарня видавництва «Радянська Україна», Київ, Прозорівська, 59.

І знову Михайлів Терновому треба було брати свій, як називав він жартома, семисезонний плащ, заряджати чорнилом вічне перо і виrushati у відрядження.

З Єланського району надійшов лист про розкрадачів соціалістичної власності в тресті «Єланьантрацит», і редактор наказав Терновому спішно виїхати в район, грунтовно розслідувати всі факти і, якщо вони підтверджаться, написати фейлетона — гострого, «з перцем».

— Вікторе Миколайовичу, — заперечив було Терновий редакторові. — Слово честі, мені набридло писати про хапуг, дурнів, кар'єристів... Доручіть єланську справу комусь іншому. Ви ж самі говорили, що я повинен написати нариса про виноградарів!

— Пам'ятаю, говорив, — погодився редактор, — але ти зрозумій, цю справу я не можу доручити комусь іншому. В єланській справі треба розібратись до тонкощів, адже там, як пишуть, замішаний сам керуючий трестом. Зрозумів? Тепер з приводу того, що тобі набридло займатися поганю.

Ти пам'ятаєш, що сказав Маяковський про газетярів?

— Ні, щось не пам'ятаю,— признався Терновий, передчуваючи, що посилання редактора на Маяковського буде не на його користь.

— Та як же! — сказав редактор з жартіливим докором. — У Володимира Володимировича так чорним по білому й написано: «Газетяр — старизни прокурор». Курсив мій, — пояснив він скоромовкою, бо слово «старизни» він вимовив з особливою інтонацією. — Ну, то як тепер скажеш: треба їхати в Єлань?

— Терновий не відповів. Він тільки зітхнув, затамувавши посмішку, попрощався з редактором і пішов збиратися в дорогу.

За дві години, сидячи в рейсовому автобусі й сумовито поглядаючи крізь запорошене вікно на степ з бронзовими скиртами й гостроверхими териконами шахт, він почав думати, як краще повести розслідування листа і кого вибрати собі на допомогу. У листі, між іншим, натякалося, що про факти розкрадання державної власності відомо районному прокуророві Стручкову. Тому, приїхавши в Єлань, Терновий пішов до районної прокуратури, сподіваючись одержати там деякі додаткові матеріали.

— Товариш Стручков у себе? — запитав він у милovidної дівчини, що сиділа в приймальній і зосереджено вистукувала на друкарській машинці.

Дівчина пильно глянула на Тернового, на його вбрання — вицвілу гімнасторку з підшитим білим комірцем і на польову сумку, яку він тримав у руці, й, кивнувши на двері, сказала:

— Проходьте.

Журналіст прочинив двері й запитав:

— Можна?

— Заходьте, — не одразу відповів прокурор, що проглядав якісь папери. — У вас термінова справа? А то я дуже зайнятий.

Терновий увійшов, стомлено кинув на стілець плаща й шляпу і, подавши руку Стручкову, назвав себе.

— З редакції? З нашої? — похмуро перепитав прокурор, перебуваючи, мабуть, іще під впливом невеселих думок, навіяніх читанням паперів.

— З «Вуглеградської правди», — повторив Терновий.

— А-а... значить, з обласної? Ну, що ж... сідайте, — запросив Стручков не дуже привітно. — Хто це у вас пропісочив діляг з Усть-Майорської? Ви? Самі написали? Чи за сигналами з району? Читали ми ваш фейлетон!.. сміялись, — закінчив він по довгій паузі. — Так, так, немає свідомості в людей... А по що добреньке завітали до нас? — запитав Стручков, насторожуючись. — Чим можу допомогти вам?

— Та ось... теж... на зразок того: є сигнали... — непевно почав фейлетоніст. Його все ще трохи бентжило те, що в листі про прокурора було згадано якось невиразно, натяком.

— Сигнали? Від нас? Із нашого району — перепитав Стручков, допитливо глянувши на гостя. — Щось я не вірю. У нас, завдяки роз'яснювальний роботі, нічого такого не чути. От у сусідів — там, кажуть, не доведи господи, що діється. Так що ви невдало вибрали маршрут. Вам би краще поїхати до наших сусідів — у Дринівку та копнути ось так, — при цих словах він зробив виразний жест, — копнути ось так, і ви спіймаєте сазанів більших. А в нас що, — мабуть, дріб'язок якийсь?

— Як сказати, — ухилився від прямої відповіді Терновий. — У вашому районі є справи, можливо, ще гірші. От скажіть: що за людина керуючий трестом?

— Валентин Федорович Синицин?! — здивувався прокурор. — Нічого поганого не скажеш: план перевиконує, ні в якому криміналі не замішаний, товариш користується авторитетом.

— А на які кошти він збудував будинок? — спитав Терновий.

— На які кошти? А цим я, признаюсь, ніколи не цікавився. На які ж кошти він може збудувати?.. — Прокурор кинув оком на двері, помітив, що вони прочинені, швидко підвівся й щільно причинив їх. — Знаєте, — сказав він напівголосно, — про такого товариша розмовляємо... Раптом хтось почус, почнуться там всякі бабські терефені.

— Чому мене цікавить це питання? — вів далі Терновий, — у нас є сигнал, що Синицин нечесним шляхом збудував собі особняк, який коштує вісімдесят тисяч. А тому...

— Вже й підрахували? — з досадою перебив Стручков. — Та чи мало громадян у нас споруджують собі будинки. Держава ж сама допомагає їм. А Синицин що ж — гірший за інших? Та може він по позиції виграв сто тисяч?

— Можливо й виграв, — погодився Терновий, — але тоді виграв і його заступник, бо йому, кажуть, збудували такий же будинок. Зрозумійте, що на одну заробітну плату будинок на вісімдесят тисяч не збудуєш.

— Ні, тут щось не те, — намагався розраяти Тернового прокурор. — Та чи не переплутали ви

район? Ці будинки... інші там пригоди... Ну, точно, як у наших сусідів. Страйвайте, — додав він, стаючи балакучішим і ввічливішим, — ви ж іще й не обідали? Поїдемо до їдалні. Там нас такими помідорчиками Настасія Пилипівна почастує! З укропчиком, часником, з листям вишневим... Ні, ні! Вирок остаточний: обідати й більше нічого, — додав прокурор, помітивши, що гість хоче щось заперечити. — Коли ми сидітимемо тут у кабінеті, нам і поговорити як слід не дадуть, а в їдалні є окрема кімнатка. Хочеться поговорити з приїжджаюю людиною. Не чули, як там у Москві зіграв «Шахтар» з «Локомотивом»? Секундочку. Аню! — крикнув він. Двері відчинились, і до кабінету зайшла секретарка. — Аню, — сказав прокурор, — дайте команду, — хай Ерофейович запрягає. Ми з товаришем із області поїдемо по колгоспах...

— По колгоспах? — перепитала секретарка, і Терновий у її погляді вловив здивовання.

— Так-так, по колгоспах, — буркнув собі під ніс Стручков, — якщо я комусь буду потрібний, то так і скажеш...

— Товаришу Стручков, — нетерпляче сказав Терновий, який досить добре вже знався на житейській дипломатії, — я поспішаю, я до вас у справі.

— Я зрозумів, зрозумів вас, — заспокоїв Стручков. — Ми з вами на роботі, а де ми — в установі чи дома — це не важно. Так-от, у наших сусідів... — продовжив він, повертаючись до перерваної розмови, — люди зовсім втратили моральне обличчя. У Дринівці керуючий трестом навантажує машину вугіллям, садовить на неї своїх родичів і посилає її куди-небудь у Мелітополь чи в Полтаву, чи в Крас-

нодар. Там вони купують дешево свиней та іншу живність і щасливо повертаються додому. А іншим разом везуть туди ліс, цемент, цвяхи, теж, звичайно, з державних ресурсів. І ось маєте: де-небудь на Кубані будують будиночок, а на шахті будівельних матеріалів невистачає. Ось би кого роздраконити! І дати такий заголовок «Будиночок над Кубанню». Й-богу краще не придумаєш.

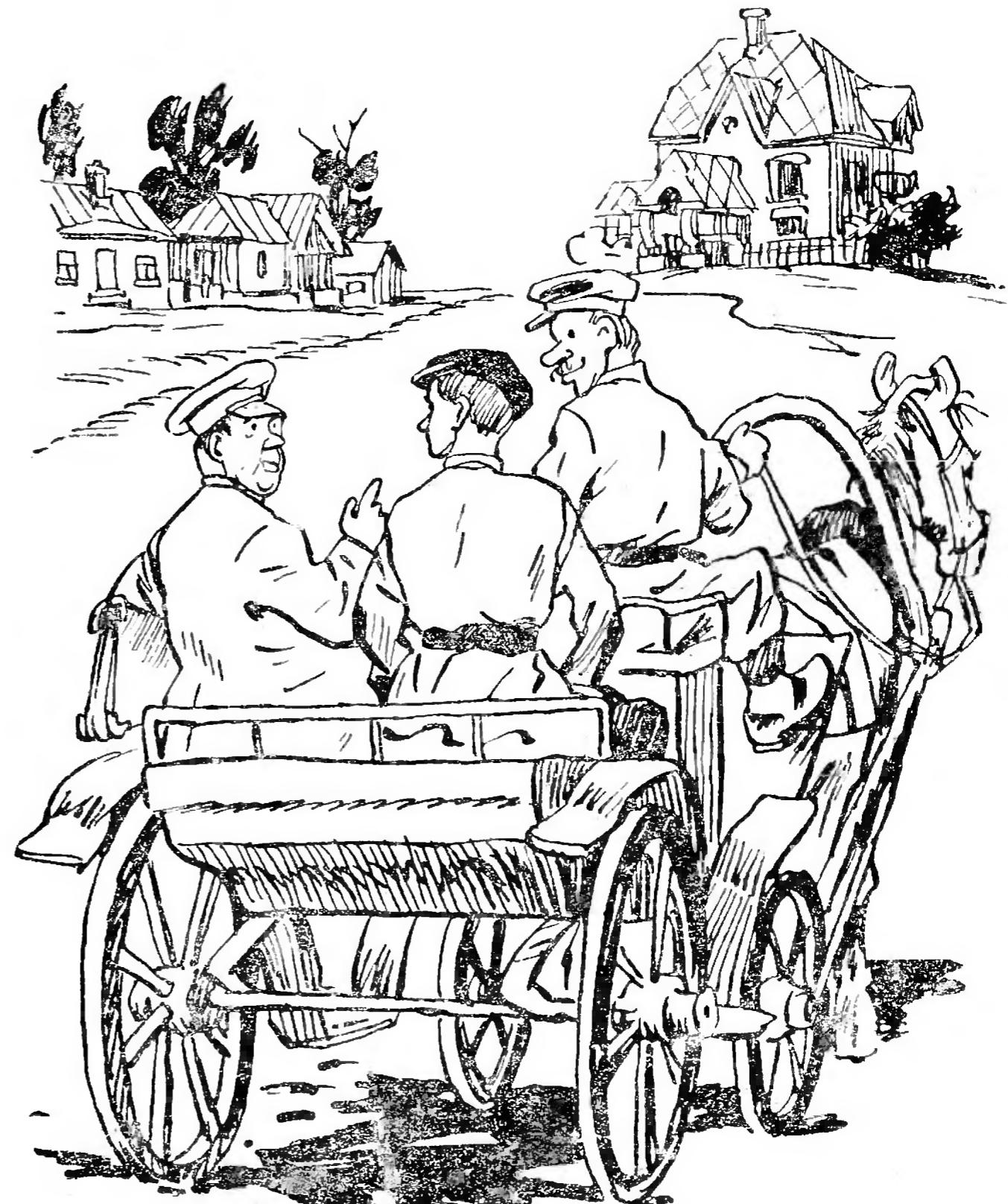
Терновий нахилив голову, щоб сховати лукаву посмішку, яка раптом спалахнула на його обличчі.

— Дозвольте, — сказав він, дістаючи з кишені гімнасторки вічне перо і вдаючи, ніби намагається щось записати, — як же це можна? Припустімо, іде машина. Раптом — автоінспекція! Перевіряє путівку і...?

— На-а-ївна ви людина! — сказав Стручков, дошкульно усміхнувшись. — Та нехай ваша інспекція перевіряє хоч сто раз, — що вона зробить? Вона читає путівку: «Вид вантажу — люди й свині». Дивиться в кузов — точно: люди й свині. Вантаж відповідає запису, більше їй нічого й не потрібно. А що тут чистісінька махінація, — це її не обходить. До того ж на свині не написано, що її виміняли за вугілля і везуть керуючому трестом. До чого тут причепишся?

— Ай-я-яй! — хитаючи головою і намагаючись не видати посмішки, промовив Терновий. — Що діється на білому світі!

— «Діється»! — підхопив Стручков. — Я ж вам кажу, що в Дринівці люди зовсім втратили моральне обличчя... Запряг уже? — запитав він секретарку, що заглянула до кабінету. — Тоді давайте їхати — Він рвучко підвівся, велично нап'яв на

голову темносинього картуза з кокардою, замкнув двома ключами величезний сейф і, тягнучи за собою гостя, вийшов у двір. — Так ми, значить, по колгоспах, — крикнув він секретарці, що визирнула із еікна, коли вже дрожки виїхали за ворота. — До їдалні, — напівголосно наказав він кучерові. — Так-от, я й кажу, — поправляючи на сидінні пошарпаний килимок, повернувся Стручков до незакінченої думки, — у тій же таки Дринівці...

— Слухайте, товаришу Стручков, — перебив його Терновий, — якщо про ці витівки у Дринівці стало відомо навіть у вашому районі, то чому ж тамтешніх шахраїв не притягнуть до відповідальності? Хто потурає їм?

— А-а... — з гримасою страждання протягнув Стручков, — у районі це не так просто, у районі — свої порядки. Щоб притягти, потрібні докази, а вони ж не валяються на дорозі. Ось ви напишете фейлетончика, так, хоч би ж натяком, дайте нитку, а вже тоді дринівський прокурор гримне! Факти ви можете перевірити на місці — до Дринівки тут недалеко. Якщо зараз... — він глянув на ручного годинника, — двадцять хвилин на четверту, ну, на обід у нас піде години півтори-дві, то на вечір ви можете потрапити туди. Тут машини їдуть одна за одною, а якщо хочете — Єрофейович вас одвезе. Проїхатись зараз степом на дрожках — колosalне задоволення.

— Так, це цікаво, — сказав Терновий, і знову на його обличчі промайнула лукава усмішка. — А що, може, й справді поїхати в Дринівку? Давайте завеземо вас до прокуратури, а потім хай Єрофейович везе мене на Дринівку. Можна так?

— Та будь ласка! — вигукнув Стручков, — тільки, може, все-таки перекусимо? Га? Ні, ні, я не наполягаю, — додав він, не давши Терновому відповісти. — Ви — газетярі — народ непосидючий і вічно поспішаєте. Дозвольте я вас трохи проведу, — люб'язно запропонував прокурор.

— Не хотів би я забирати у вас так багато часу, — ввічливо заперечив Терновий. — Я мав бажання попросити Єрофейовича, щоб він показав мені будинок вашого керуючого трестом. Хочеться, знаєте, кинути оком.

— Та чи варто марнувати час? Будинок Синицина не близько. На будинок подивитесь, а в Дринівку завидна не встигнете.

— А чого не близько? — втрутився кучер, напівобернувшись до сідоків. — От зараз ми звсінмо в отій провулочок і відразу виїдемо на Прирічну вулицю.

— Що ж, звертай... Якщо товариш Терновий хоче... — вимушено погодився Стручков. Він показав пальцем на спину Єрофейовича, потім притулив палець до губів, даючи зрозуміти Терновому, що при кучерові треба бути обережним.

Дорога лежала вздовж кам'янистого берега річки, що заріс кущами шипшини.

— Що це за річка? — спитав Терновий, милуючись мальовничим краєвидом.

— Біс її знає, я й не поцікавився, — сказав прокурор. — Єрофейовичу, як звється річка?

— Єлань, — відповів кучер, не обертаючись. — Що селище, що річка — одна назва.

Вулиця, якою котилися дрожки, за всіма ознаками, виникла зовсім недавно. Подекуди ще валялися купи щебеню, тирси, ще була не засипана яма,

де гасили вапно, і стовпи електричної передачі ще не почорніли від часу. Будиночки були одноповерхові, з етернітовими й черепичними дахами. По їх то голубих, то жовтогарячих наличниках і по молодих абрикосових та вишневих садках можна було догадуватись про працьовитість і домовитість господарів. Серед цих чепурних будиночків, ніби вершники серед піхоти, височіли два особняки. Їх зелені дахи й капітелі колон, із смішною претензією на корінфський стиль, височіли над високими огорожами, ніби кидаючи виклик цілому Заріччу.

— Хто тут живе? — спитав Терновий, з цікавістю розглядаючи нову вулицю.

— Шахтарі, тільки шахтарі, — з готовністю відповів Стручков. — Держава допомогла людям, і вони живуть собі на здоров'я.

— А чиї ж оті будинки? — кивнув Терновий на розкішні особняки. — Трестівські чи якоїсь шахти?

— Ні, це теж... як би вам пояснити... теж, розумієте, кожен будував собі, індивідуально...

— Ах, так! Це ж і є будинок керуючого! — несподівано для прокурора випалив журналіст. — Але чий же отай, другий?

Цієї хвилини кучер обернувся і з якоюсь диявольськи хитрою посмішкою глянув на прокурора.

— Бачите, — ледве видушив із себе Стручков, — у цьому домі живе... теж один керівний товариш... Будинки непогані, та що з того? Далеко від центра, набридне їздити.

— От бачите, — з докором зауважив Єрофейович, — вам, Спирідоне Спирідоновичу, не подобається, а ваша супруга дуже задоволені.

— Єрофейович, завертай! — наказав прокурор, опікши кучера таким поглядом, щоб будь на його

місці кам'яна скеля, — від неї залишилася б купка попелу.

Терновому стало все ясно, але щоб не показати цього Стручкову, він спітав невинним тоном:

— Обидва будинки збудовано, мабуть, за одним проектом. В чому справа?

— А от і справа... — розгублено сказав Стручков. — Будувала одна бригада, ну й зварганили на один копил. Немає, розумієте, вигадки, фантазій...

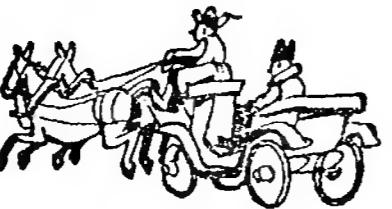
— Та-ак... — протягнув Терновий, зосереджено думаючи про своє... — У Дринівку я, мабуть, не поїду. Одвезіть мене до райкому.

— Одвези! — холодно кинув Стручков. Незgrabно оступившись на підніжці, він встав з дрожок і, не оглядаючись, попрямував до другого будинку.

1952 р.

НА ВОРОНИХ

З самого ранку голова виконкому Криничанської міської Ради Федір Тихонович Моргай чомусь непо-коївся: увечері треба виступати із звітом перед ви-борцями на шахті «Чайкіно», а на дворі, як на гріх, задощило. На півдні в лютому така погода буває ча-сто — ні зима, ні весна — кваша якась. А їхати тре-ба: незабаром вибори до місцевих Рад, а він за два роки ні разу не зустрічався з своїми виборцями.

Федір Тихонович уже не раз підходив до вікна і заклопотано дивився на заткані туманом міські око-лиці, на лискучий асфальт, у якому тъмяно відбива-лися будинки, дерева, пішоходи. Нарешті, він на-тиснув на кнопку дзвінка й попросив секретарку ви-кликати шофера.

Шофер Степан — моторний парубок у чобітках і в штанях напуском — з'явився на порозі кабінету, чекаючи наказу.

— Проходь, сідай, — запросив Моргай.

— Нічого, я й тут постою, — відповів шофер. — А то я вам увесь килим грязюкою заляпаю.

— А що, — стурбовано спитав Федір Тихон-ович, — хіба не підморожує?

— Куди там «підморожує»! — посміхнувся Сте-пан. — Ще більше розвезло. — Доведеться, мабуть, Федоре Тихоновичу, — додав він співчутливо, — їха-ти на «бобику». «Побєда» по такій грязюці не по-

тягне. — «Бобиком» Степан називав легкову маши-ну «ГАЗ-67».

— Та-а-ак... — багатозначно й похмуро протяг-нув Моргай. — Погано, зовсім погано. Ну, йди, — безнадійно махнув він рукою, — я подумаю...

Думаючи, він згадав, як його в дні попередньої виборчої кампанії зустрічали на шахті, в промисло-вих артілях і в установах. Тоді з допомогою одного агітатора Федір Тихонович написав таку захоплю-ючу промову, що його виступи завжди проходили під оплески. Він так завчив цю промову, що міг би й сьогодні без запиночки повторити її слово в слово.

Після зборів на шахті «Чайкіно» Федора Тихоно-вича запросили на вечерю до знатного вибійника Гарасима Пантюшенка. Багато приємних слів і доб-рих побажань почув тоді майбутній депутат.

— Головний наказ тобі, Федоре Тихоновичу, — говорив за вечерею хазяїн, — ти нам шосейку забез-печ до міста. Таку доріжку забезпеч нам, щоб ми завжди могли поїхати і в магазин, і в театр, і вза-галі, куди треба...

— Зробимо, для шахтарів зробимо, — запевняв зворушений Моргай, який бачив себе вже не в домі хлібосольного шахтаря, а за дубовим столом з теле-фонами, у кабінеті з килимами й шовковими што-рами.

Приємно, приємно було тоді Федорові Тихоно-вичу! А як його зустрінуть тепер?

Але Моргая зараз найбільше тривожило інше: чим їхати — чи оцим жалюгідним, схожим на старий сундук «бобиком»-всюдиходом, чи ризикнути й про-скочити «Побєдою», новенькою сяючою «Побєдою». Воно, — думав Моргай, — коли «Побєдою», то й по-ваги до мене буде більше. А то яка вже там повага,

коли шахтарі самі на власних «Побєдах» їздять, а я, голова виконкому, з'явлюся до них на цій тарайдці?

Зустріч було призначено на сьому годину вечора. Федір Тихонович прийшов додому, пообідав, поголився, одягнув чорний бостоновий у смужечку костюм з орденськими колодочками і о шостій годині вийшов з дому. «Побєда» вже чекала на нього...

— Що, Стьопо, ризикнемо? — спитав Моргай, сідаючи поряд з шофером.

— Спробуємо,— сказав похмуро Степан і зі злістю натиснув на стартер.

Поки їхали за містом, дорога була ще більш-менш путькою, і Моргай радів з того, що не піддався сумнівам і наказав Степанові подати «Побєду». Та коли вони опинилися в степу на шляху, переораному глибокими вибоїнами, і машину почало кидати на всі боки, Моргай почав сумніватися: «Гляди, ѿ справді забуксуємо»...

У степу смеркало, ѿ Степанові дедалі ставало важче викручуватися. А коли наблизились до глибокої Горіхової балки ѿ машина, як казав Степан, юзом поповзла кудись униз, у Моргая похололо в грудях. Шофер намагався запобігти біді: він то одчайдушно крутив руля, то натискав на гальма, то ривком одпускав їх, але машина все повзла і повзла крутим глинястим схилом і, нарешті, опинилася на дні балки.

— От і все... — пригнічено пробурмотів Степан. — Тепер хана!

Степан виліз із машини, оглянув дорогу, скільки сягало світло фар.

— Не буде діла,— похмуро сказав він.

— Ох, ти ж і розумний у мене! — спалахнув Федір Тихонович. — Інший би щось придумав, а він панікує. Може каміння накидати під машину? Її ж не засмоктало. Ану, давай повний вперед, а я підштовхну. Не сидіти ж нам тут до ранку. Там народ зібрався. Ждуть мене!

Відчай надав ѹому рішучості: він виліз із машини, захлюпав по грязюці ѿ уперся руками в заднє крило. Степан включив мотор, колеса шалено закрутилися, і Моргая обдало рідкою грязюкою.

— Федоре Тихоновичу, — сказав шофер не своїм голосом, — єй-єй, нічого не вийде! Давайте я схожу на шахту, попрошу тягача або коней. Однаково ж ми на таку кручу самотужки не вискочимо.

Хвилин з двадцять вони сперечалися, кому краще піти на шахту, а кому лишатися біля машини. Нарешті, Федір Тихонович, орієнтуючись на вогні, що виднілися здалека, побрів до шахтарського селища, а Степан залишився чекати на випадкового трактора або тягача, щоб вибратися з балки, повернутися в гараж і приїхати «бобиком» за Федором Тихоновичем.

Тимчасом виборці нетерпляче чекали на свого кандидата. Йшла дев'ята година, шахтарям треба було ѿти на зміну, а Моргая все ще не було. Голова шахтному прохідників не знав ѿ ѿ чому думати. Йому порадили подзвонити до міста ѿ спитати, чи виїхав товариш Моргай. Голова подзвонив і захвилювався ще більше. Він тільки тоді легко зітхнув, коли побачив стомленого, заброханого по пояс Федора Тихоновича. Моргая, не давши ѹому навіть отямитись, потягли до клубу.

Він вийшов на трибуну ѿ почав промову. Чи ви-

борці були незадоволені з того, що він примусив їх довго чекати, чи їм не сподобався його забръюханий вигляд — сказати важко, але почувалося, що слухають вони його без особливого захоплення...

— Скільки років будуватимуть шосе на шахту? — перебив його промову чийсь нетерплячий бас.

У тоні і формі запитання Моргай почув докір. Він згадав, що за це шосе йому добре досталося на недавній сесії міської Ради.

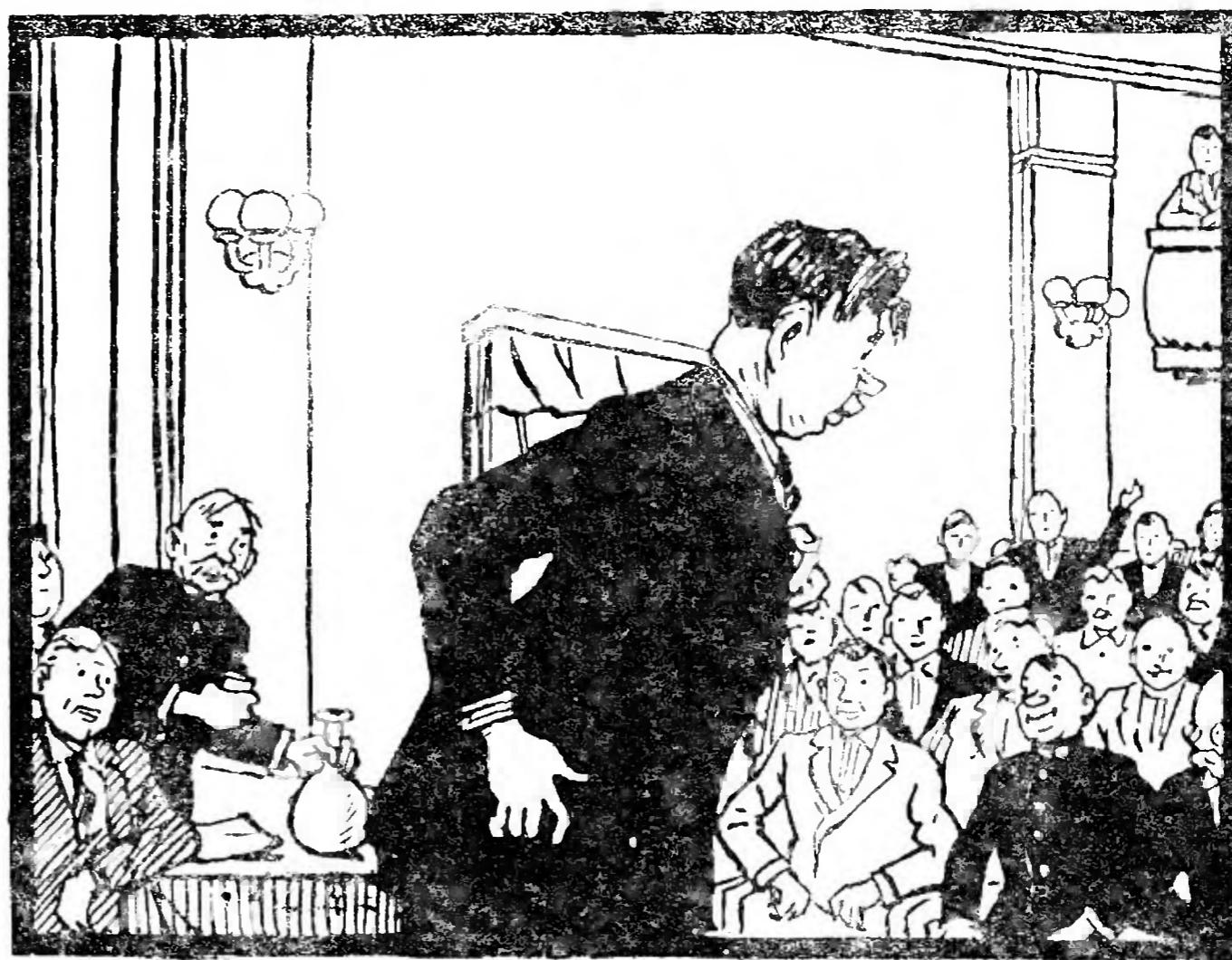
— Так, це факт, будівництво дороги безбожно затяглося,— визнав Федір Тихонович.— Виконком ухвалив з приводу цього ряд рішень, але трест «Цивільбуд»... Федір Тихонович хотів пояснити, в чому саме винен трест, але виборці не захотіли його слухати. Хтось спитав:

— А скажіть, будь ласка, скільки відпущенено урядом на впорядкування міста і скільки фактично використано?

— На це запитання,— сказав Моргай,— я можу відповісти вам точно.— Він кинув погляд на стіл і раптом зблід. Голова зборів, подумавши, що Федорі Тихоновичу погано, налив йому склянку води. Але Моргай похитав головою й розгублено спітив:— А де папка?

Ніякої папки на столі не було та й не могло бути: Федір Тихонович забув її в машині.

— От біда,— збентежено промовив він,— я не взяв з собою цифрового матеріалу. За комунальні справи я безпосередньо не відповідаю — цим у нас відає завідувач міськкомунгоспу — і цифр не пам'ятаю. Хоч убийте, не пам'ятаю. Отже... Ну, що ти робитимеш? Я запишу ваше запитання й постараюся з'ясувати...

Як хотілося Федору Тихоновичу, щоб його більше ні про що не питали! Але запитання сипалися, мов з решета, й дивна річ! — виборці аплодували цим запитанням, а не його відповідям. Шахтарі цікавилися, скільки майстерень по ремонту взуття відкрито, коли приватні мешканці звільнять приміщення музичної школи, чи не має на думці міськрада організувати майстерню по ремонту автомашин особистого користування. Відповіді Моргая, його обіцянки «з'ясувати й доповісти виборцям» звучали чомусь непереконливо. І на довершення нещастя, що впало на голову депутата, підвівся молодий шахтар Лачков і сказав:

— Федоре Тихоновичу, ви повідомили нам, хто у вас у міськраді відповідає за впорядкування, за будівництво шкіл, деревонасадження, комплектування бібліотек, а чи не скажете — за що відповідаєте ви особисто?

— Це запитання не по суті, — заперечив старий вибійник. Йому здалося, що Лачков трохи випив, інакше він би не насмілився спитати таке в голові міської Ради...

І сам старий почував себе якось ніяково. Хоч Федір Тихонович і не виконав наказу гірників про шосейку, оскальдився й по інших пунктах, але все ж він був у нього гостем...

Після зустрічі Федір Тихонович вийшов із клубу й, на свій подив, не побачив ні «бобика», ні «Победи».

— Сюди, сюди... — заговорив директор клубу, підхопивши Моргая під руку й потягнувши його на протоптану стежку. — От коники, вони вас миттю до-мчать. — Директор вийняв із кишені ліхтарика і по-

чав присвічувати Моргаєві. Промінь ліхтарика упав на коней, і Федорові Тихоновичу зробилося мото-рошно: коні були густої вороної масті, без єдиної цяточки. Це здалося поганою прикметою.

Він холодно попрощався і сів на бричку. Коні понесли її розмашистою риссю. Погойдувшись на бричці, Моргай роздратовано думав: «І який чорт поніс мене на шахту? Хто вигадав цю зустріч? Далеко спокійніше було б скласти звіт в якісь артілі. Там би не питали про шосейну дорогу і напевне б висунули мене кандидатом, а тут... «на вороних».

Міркування Моргая перебив вигук, що почувся з пітьми:

— Ей, ти, осліп чи що? Лівіш держи!

Назустріч бричці спалахнули автомобільні фари. Моргай упізнав і голос Степана, і свою машину. Щоб не осоромитись перед кучером, він хотів було проїхати мовчки, але гнів переважив, і він закричав на весь голос:

— Петре-е-е-нко!.. Ти ще довго тут борсатимешся?

— Федоре Тихоновичу, що ж робити? Шліть «бобика»! — злагав шофер.

— А-а... тобі нянька потрібна?! — зловтішно спитав Моргай і загрозливо крикнув: — А сам ти за щось відповідаєш?!

Моргай не почув відповіді шофера: вороні мчали його, аж вітер свистів у вухах.

ХВОРОБА

КОЧЕРИЖЕНКА

Голова зборів надав слово директорові Білогірського керамічного заводу Омеляну Микитовичу Кочериженкові. На трибуну ніхто не виходив. У президії занепокоїлись.

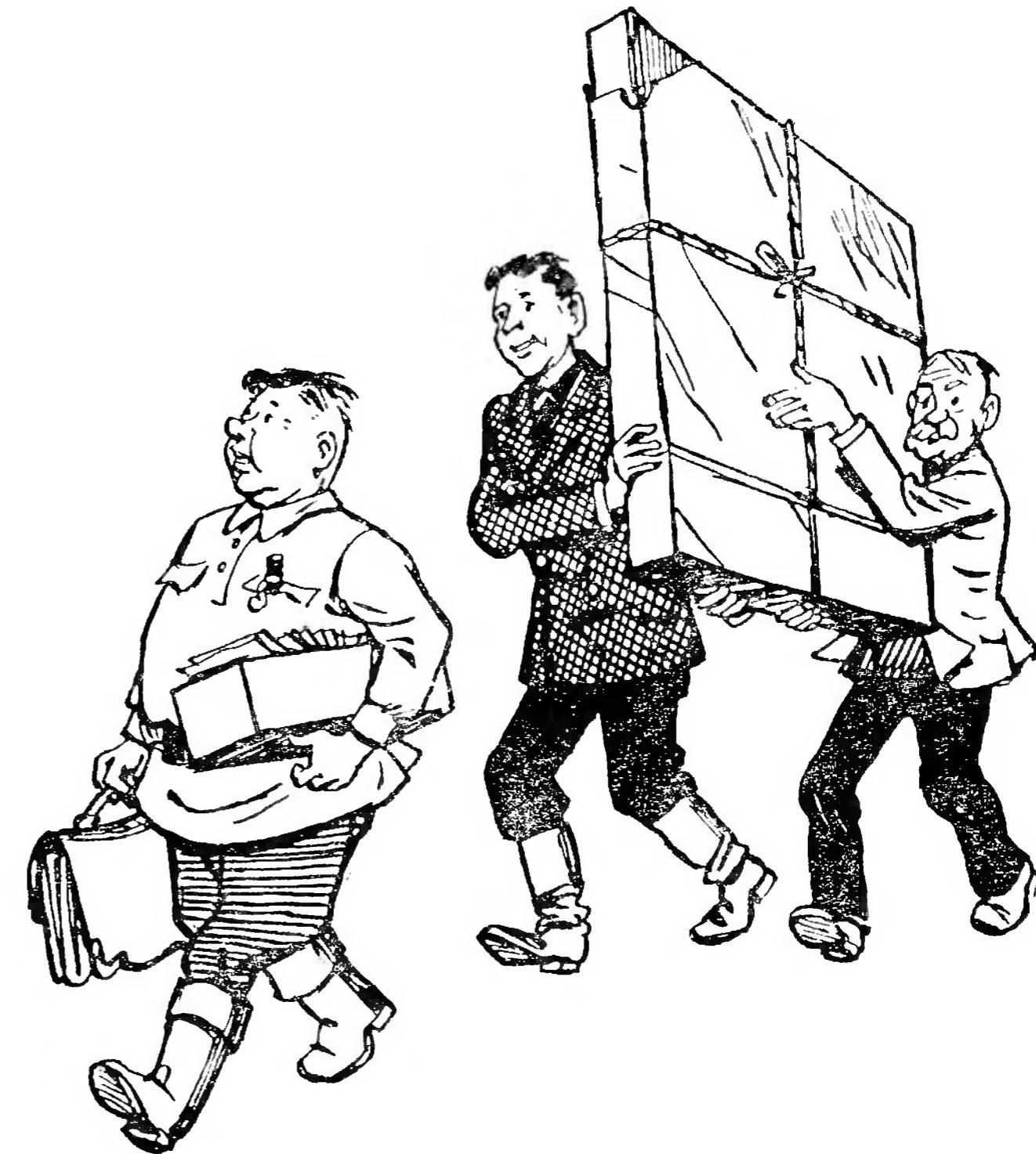
— Нема Кочериженка, чи що?

— Є, є! — пролунав бадьорий, але якийсь дивний, майже жіночий, голос з кінця залу. — Ось ми, йдемо.

Всі оглянулися. До трибуни прямував товстенький, кругленький, рум'яний чоловік, у білих фетрових чоботях і костюмі напіввійськового покрою. Він тримав під пахвою величезну теку, а позаду, тяжко дихаючи, поспішали двоє робітників. Вони несли щось чотирикутне, плоске і, мабуть, важке, закрите від цікавих очей аркушами газетного паперу. Робітники поставили свою ношу біля столу президії і пішли собі на місце. Кочериженко вийшов на трибуну.

Ця подія відбувалася в одному з міст Донбасу в перший рік після визволення з гітлерівського ярма. Одні промовці доповідали про відбудову шахт, другі — про витоп перших тонн сталі, треті — про випуск гончарного посуду для шахтарських ідалень. Зовсім про інше заговорив Кочериженко.

— Товариши! — почав він, оглядаючи зал самоувпевненим поглядом, — попередній оратор хвалився тут, що він дав для шахтарів партію глиняних гле-

чиків і мисок. Ну, що ж, справа добра. — Він хитрувато посміхнувся і кинув оком у бік президії. — Посуд справді всім потрібний, — вів далі він, — посуду невистачає. Але наш завод відмовився випускати таку продукцію: для нас черепки — пройдений етап.

У залі хтось тихо засміявся. Кочериженко підбадьорився і повторив:

— Черепки для нас — пройдений етап! Тепер треба рухатись далі і дивитись вперед. І ось ми... — Кочериженко проворно зійшов з трибуни, перерізав на принесеному чотирикутникові шпагат, красивим, артистичним жестом зірвав папір і вигукнув:

— Ось над чим ми працюємо!

Учасники зборів побачили масивну, в ріст Кочериженка, гіпсову плиту з химерним орнаментом у вигляді бутонів троянди і листя дуба.

Погляди всіх були звернуті до цієї дивини. Задні встали із своїх місць, щоб краще роздивитись плиту. Перегнулись через стіл і члени президії.

Зо дві хвилини Кочериженко стояв мовчки, з відразом торжества на обличчі. Потім повернувся на трибуну і почав читати довгий список працівників, які найбільше відзначилися на виготовленні цього, як він висловився, твору.

— Пробачте, товаришу Кочериженко, — перебив його голова зборів. — Те, що ви нам розповідаєте, добра річ. Але до війни ваш завод, здається, виробляв метлахську плитку.

— Так точно, — одчеканив оратор. — Нашу плитку можна бачити і в санаторіях, і в лабораторіях.

— Так чому б вам знову не відновити виробництво метлахської плитки?

— Як?! — здивувався Кочериженко. — Зробити крок назад? Захолонути на довоєнній точці?

— Ни, не захолонути, — спокійно пояснив голова, — а механізувати краще виробництво і давати продукції більше, ніж ви давали до війни. Он по сусіству з вами відбудовується металургійний завод, закінчується монтаж турбіни в Зугресі — всюди потрібна метлахська плитка. Що ви скажете нам?

— Ну, що ж, будемо освоювати, — неохоче погодився Кочериженко. Він залишив трибуну і сів у першому ряді.

Знайшлися промовці, які критикували Кочериженка за те, що він взявся за невластиву для його заводу справу, не розробляє місцеві глиняні кар'єри, а збирається випускати продукцію з гіпсу, який треба завозити з іншого району. Причому, гіпсові орнаменти, говорили критики, знадобляться через рік-два, коли почнеться широким фронтом будівництво клубів, театрів та інших великих споруд, а метлахська плитка дозарізу потрібна зараз.

Але як би там не було, Кочериженко був все-таки героєм дня: він не захолов «на довоєнній точці», про нього говорили, він дивився вперед, дивився і ловив очима погляд головуючого.

Вдруге я зустрів Омеляна Микитовича Кочериженка на технічній конференції. Знову, як і рік тому, на трибуні він з'явився не зразу. Знову слідом за ним ішов робітник і ніс важку віконну раму. Як і рік тому, Кочериженко був кругленький і рум'яний.

— Нашому колективу, — з удаваною скромністю сповістив він, — особливо нічим похвалитися. Але все-таки ми не чекали біля моря погоди. Хто шукає, той завжди знайде. І ось ми знайшли замінювач дерева. Нікому не секрет, що ліс у Донбас доводиться привозити здалека...

Він узяв довгу, тонку паличку і, достаючи нею з

трибуни раму, почав пояснювати, яким чином її можна виготовити із стального дроту й цементу.

— А де брати дріт? — кинув хтось із залу.

— Де взяти цемент? — запитав інший.

— А які рами у вашій квартирі — цементні чи дерев'яні?

— Чим обмазувати таку раму? — запитав ще хтось. — Замазка ж на цементі не тримається?

Всі ці репліки і запитання не збентежили Кочериженка.

— Звичайно, — сказав він з убивчою іронією, — декому наша ідея не сподобається. Бачите: «чим обмазувати?», «де брати дріт?» Треба дерзати, товариші!

— Коли ви дасте нам метлахську плитку? — діловито запитав хтось басом, коли Кочериженко уже збирався залишити свою позицію. — Плитка потрібна дозарізу.

— Не турбуйтесь! — відповів Кочериженко, шукаючи очима того, хто спитав. — Плитку ми освоємо, плитка буде.

Втретє і востаннє я зустрів Кочериженка у вестибюлі обласного комітету партії. Він покірно чекав виклику в кабінет, де засідало бюро. Я зінав, що Білогірський завод опинився серед відсталих підприємств. Чекали, що він налагодить виробництво керамічних водогінних труб — він з цим не впорався. Давали гіпс і просили виготовити для відбудови інституту й театру пару сотень орнаментів, якими у свій час вихвалявся Кочериженко, але й це завдання виявилось йому не під силу. Тепер директора викликали на бюро обкому із звітом про причини невиконання програми випуску метлахських плиток. Розмова мала бути крутою.

— Як поживаєте? Що новенького? Як справи з плиткою? — запитував я невтомного дерзателя.

— Нічого, спасибі, — пожавів Кочериженко. — Плитку освоємо. Потім він узяв мішок, що стояв біля стіни, розв'язав його і, загадково посміхаючись, показав мені якесь чорне жерло.

— Гармата? Міномет? — спитав я.

— Ну, що ви, — засміявся він, сприйнявши моє запитання всерйоз. — Це замінювач лісу, стропило для легких будинків. Проста штука: пустотіла стальна труба і комплект цементних кілець. Головне, із місцевих матеріалів. Ось чекаю, думаю, що схвалять.

Я зрозумів, що від своєї хвороби Кочериженко ще не видужав.

ПАРАЛЕЛІ

— Я повинен керувати!

Це були перші слова, які Федосій Овсійович Кувичка проголосив, оглядаючи кабінет керуючого Мішківською районною конторою «Заготживсирорвина». Він побачив тут простенький стіл, непофарбовані стільці, дешевий чорнильний прилад з пластичної маси і телефон застарілої конструкції. За те, що в цьому апараті треба було крутити ручку, щоб додзвонитись до комутатора, мішківські жителі прозвали його трактором.

— І тут сидів керуючий? — зневажливо глянувши, запитав Кувичка секретарку, немолоду вже, скромно одягнену, жінку.

— Так, — підтвердила вона, — Микита Гарасимович працював тут.

— І звідціля керував?

— Так, звідціля. І часто виїздив на місця — в колгоспи.

— В такій обстановці, — сказав Кувичка тоном прокурора, — він був схожий на писаря, а не на керуючого. Поважали тут його?

— Поважали, дуже поважали, — упевнено підтвердила жінка. — Микита Гарасимович був людиною душевною, знаючою.

— Он як? — здивувався Кувичка. — А контора ваша, напевно, завжди відставала?

— Що ви! — сказала жінка, від несподіванки розгубившись і почервонівши. — Наша контора по заготівлях ішла першою. Як по шкірах взагалі, так і по лисячих зокрема — ми завжди перші...

Микита Гарасимович, ім'я якого згадувалося в розмові, був завзятим мисливцем. Під час облави на вовків він простудився, захворів і тепер був у санаторії «Золотий пляж», під Ялтою, на лікуванні. В гарячу пору заготівель ховрашкових шкірок у Мішкове якраз і надіслали Федосія Кувичку.

Оглянувши всі кабінети і особливо той, де мав сидіти він сам, Кувичка вирішив, що в таких умовах керувати заготівлями ніяк не можна, і почав спішно поліпшувати умови. Перш за все він розпорядився зробити в його кабінеті подвійні двері і оббити їх цератою.

Коли цю директиву було виконано, сама по собі виникла потреба обладнати в конторі сигналізацію, бо через подвійні двері голосу керуючого у прийомній не було чути.

— Маріє Василівно, — сказав Федосій Овсійович, — розпорядіться, щоб провели дзвінок.

Після того виникла потреба в якихось особливих стільцях, столі та кріслі. З'явилася новесенька книжкова шафа, що пахла смолою і медом, але бракувало книжок. Тоді була дана нова директива: закупити книжки.

— Товаришу Кувичка, — заперечила Марія Василівна, яка ще не звикла до нього настільки, щоб величати його по імені й по батькові, — я з вами не

згодна. Навіщо витрачати гроші, якщо книги в нас будуть лежати без ніякої користі?

— Тобто як «без користі»? — запитав Федосій Овсійович, підіймаючи свої руді брови. — Ми по шкірках на осганьному місці. Вам це відомо? Я ж повинен керувати!

— Які книги купити? — запитала жінка. — З тваринництва, з мисливства?

— Не важно які, — відмахнувся Кувичка, — тільки, щоб були оправи красиві, як у керуючого обласною конторою. Я ж повинен керувати!

Жінка посміхнулася і вийшла з кабінету.

Незабаром шафа була заповнена: купила кілька турецько-російських словників, «Види і підвиди риб» у чотирьох томах, тиснені під срібло і золото книги «Археологія Кріта», «Результати і проблеми дослідження сонця», «Фундаментальні каталоги зір» та інші. Дивлячись на ці книги, можна було подумати, що бібліотекою користується людина з широким світоглядом, що їй стало тісно на цій землі і вона скрувала свій зір в глибини морські, у сфері небесні.

Книг Кувичка не читав. Правда, один раз він був намірився «підвищити свій рівень», одчинив шафу, взяв навздогад один із фоліантів, розсіяно погортав його й поставив на місце: незрозумілі креслення і таблиці добре-таки охолодили його запал. Він узяв інший том, так само без особливого інтересу переглянув кілька ілюстрацій, з досадою хлопнув палітурками і поклав книгу на полицю.

Далі Кувичка наказав скласти колекцію корисних копалин Мішківського району.

— Треба зробити, — порадив він, — як у місті, в директора заводу: у нього зібрані різні камінчики, вугілля, руда, сіль, все це лежить під склом, на ватці і під кожним предметом — напис.

Марія Василівна вислухала Кувичку, а, вислухавши, сказала:

— Ми цього зробити не зможемо. Ви не знаєте району — наш район сільськогосподарський, у нас немає ніяких мінералів.

Кувичка не наполягав. Заперечення секретарки не засмутило його: літня вже, короткозора жінка в окулярах не була прикрасою його приймальної, і в ту хвилину в нього виникло рішення. Через два дні Марію Василівну було звільнено «за недбале ставлення до своїх службових обов'язків».

Її місце за столом у приймальній зайняла Вірочка — одна з тих рідкісних дівчат, дивлячись на яких, якось мимохіть згадуєш слова з байки Крілова: «попригуња стрекоза». Вірочка не мала ні спеціальності, ні освіти, зате вона досягла успіхів на такій важливій ниві людської діяльності, як моди: і плаття, і туфлі, і зачіска, і манікюр у неї були не гірші, ніж у міських модниць. На посаді першого виконавця волі керуючого вона виявилась куди ініціативнішею за свою попередницю.

Якось підписуючи папери, товариш Кувичка зауважив між іншим:

— Віра, ти бачила ручку в агронома? Ото ручка! Сама пише! А я повинен орудувати цією голоблею. Невистачало б ще взяти в руки гусяче перо, як тисячу років тому.

Подібного зауваження для кмітливої Вірочки

було цілком досить: не минуло й тижня, як на столі у Кувички з'явилася чудо-ручка вагою грамів на п'ятдесят, вилита з пластичної маси кольору моркви і формою своєю також схожа на моркву.

Підмітивши слабу струнку нового діяча на фронті «шкірозаготівель», хтось сказав йому, що бачив у місті, в комісійному магазині, незвичайний чорнильний прилад. Вірочка гайнула у відрядження заради цього, привезла прилад і поставила начальникові на стіл. Це було справжнє чудо: чорнильниці мали вигляд собачих голів, і коли кришки на незримих завісиках відкидались, чорнильниці були схожі на розявлені пащі.

— Тепер треба, — заклопотано говорила Вірочка, — купити годинника з дзвоном, поставити паралельний телефон, як в обласній конторі. Якщо хто дзвонить, перша знімаю трубку я, а потім доповідаю вам.

— Оде ідея! — загорівся Кувичка. — Оде ти здорово придумала! Запрощуй лишень сьогодні на вечір начальника зв'язку, скажи, що, мовляв, термінова розмова, заготівельна, а то він, диявол, не прийде — він же мені не підлеглий.

Увечері прийшов начальник районного відділу зв'язку.

— Ось що, — діловито сказав йому Кувичка, — ти, звичайно, знаєш, як проводити паралельні лінії?

— Та геометрію в школі проходив, — ухиляючись, відповів зв'язківець, ще не розуміючи, про що буде мова.

— Ти дурниць не городи, — образився Кувичка. — Тут діло сурйозне — потрібний паралельний

телефон, як в обласній конторі. Можеш обтяпати це діло?

— Федосію Овсійовичу! — почав благати зв'язківець. — Де ж ми візьмемо ще один телефонний апарат? У мене в самого, повірите, мембрana лопнула і нічим замінити. Коли розмовляю — деренчить страшенно. З мене вже сміються: «Щось у вас, товаришу Куделькін, голос хрипить, ніби з перепою?».

— Ну, ну... Одного апарату не знайдеться? — з відтінком ласкавої побажливості промовив Кувичка. — У нас по шкірах цілковитий провал, я ж повинен керувати. Де в нас телефони є?

— У вас, у нас, в райкомі, у виконкомі, — загинаючи пальці, почав перелічувати Куделькін. — Де ще? Райплан, овочевий радгосп, лікарня, пошта, родильний будинок...

— Ну от! — зрадів Кувичка. — Родильний будинок — що там може бути термінового?

— Та як же! Федосію Овсійовичу, там народжують!

— У нас селище маленьке, у нас, напевне, народжують не щодня, — зауважив Кувичка. — І до

того ж, родити — це справа приватна, а шкірозаготівлі — діло державне.

— Ну, що поробиш! — розвів руками Куделькін. — Телефона зняти я все одно не можу, не маю права. Дістаньте апарат — ми поставимо.

Телефон було роздобуто і встановлено. Вірочка від щастя не знаходила собі місця. Вона раптом відчула всю важливість своєї місії: будь-чия розмова з Кувичкою не могла відбутися тепер без того, щоб Вірочка не взяла в ній хоча б маленької участі. Як тільки, було, пролунав дзвінок, вона одразу хапала трубку і воркувала:

— Алло! У телефона. Хто говорить? У якій справі? Зараз спитаю.

Одного разу, як звичайно, пролунав дзвінок, і Вірочка взяла трубку. Вона тримала її, ефектно настовбурчуючи мизинець з нігтем, покритим кармінним лаком.

— Хто говорить? У якій справі? — повторяла вона свої завчені питання.

Відповідали їй на цей раз, мабуть, не так, як завжди, і тому Вірочка захвилювалась, підвищила голос і почала злитись.

Дзвонила ж, як виявилося пізніше, дружина Кувички. Ще перед цим вона розцінювала заміну Ма-

рії Василівни Вірочкою по-своєму, а тепер, нічого не знаючи про паралельний телефон, була здивована тим, що відповідає їй не чоловік, а якесь дівчинсько.

— Де Федосій Овсійович? — репетувала розлючена дружина.— Передайте їому трубку.

— А в якій ви справі, громадянко? — не здавалася Вірочка.

— Передайте, негайно передайте! — задихалася від гніву дружина керуючого.

— Федосій Овсійович зайнятий,— збрехала Вірочка і повісила трубку. Дружина Кувички прибігла в кабінет. Грім і блискавка! Розігравася сцена, після якої Кувичці треба було негайно залишати Мішкове. А тут повернувся з санаторію старий керуючий...

Залишаючи кабінет, Федосій Овсійович востаннє жалісно подивився на роззявлени паші чорнильниць, на ручку кольору моркви, на своє крісло, на телефон і подумав: «Тепер їому легко буде керувати: пиши, дзвони — все для нього готове...».

— Ex! — сам собою вирвався у нього стогін жалю до себе, і він з досадою махнув рукою.

1948 р.

МУЗИКАЛЬНА СКРИНЬКА

Тимофій Кривочуб останнім часом майже не реагував на критику: він до неї звик. Покартають його, начальника будівельного відділу шахти «Роздолля», в наказі по тресту, скажуть прикре слово на робітничих зборах — Кривочуб смиренно вислухає все, визнає свою вину та й... забуде. Але ніколи не забуде він тієї критики, яку обрушила на нього його законна дружина. Вона скосила його під самісінський корінь.

Трапилось це ось як.

Напередодні свята шахтарів, коли кожний гірник старався відзначитися на трудовій вахті, не побажав пасти задніх і Кривочуб. З підлеглими йому робітниками він побілив на шахті нарядну, розмалював вигадливими узорами їдальню, понаписував на парканах гасла. У стелу за шахтою будівельники поставили кілька нових будиночків. З цієї нагоди Кривочуб написав переможного рапорта й особисто відніс його начальникові шахти. Той прочитав, задоволено посміхнувся і спітав:

— А зробили по-хазяйському? Недоробок не залишили?

— Навіщо про це питати? — з ноткою образи в голосі обізвався Тимофій. — Зробили чистенько, як крашанку.

— А ти не заперечував би, Тимофіє Захаровичу, поселитися в новому будинку? Працівник ти достойний і посімейство в тебе чималеньке... Переходь у новий дім і живи собі на здоров'я.

— Ну, що ж... — сказав Кривочуб, трохи ніяковіючи. — Дякую. Нам таки й справді тіснувато: я, жінка, діти, бабуся...

Того ж дня, не гаючи часу, Кривочуб почав перебиратись у нову квартиру. Прибула на новосілля і Кривочубова дружина — Пелагія — жінка крута, хазяйновита і гостра на язик. Вона діловито оглянула садибу, зайшла на кухню, у кімнати, в комірчину і, обпікаючи чоловіка лютим поглядом, запитала:

— А куди ж поставимо корову?

— Тобі подай все одразу! — роздратовано попрікнув Кривочуб. — Корова — не пані: постоїть і на старому місці, а згодом я їй придумаю який-небудь хлівець.

— Так ти спочатку придумай, а потім уже тягни нас усіх.

— Анітрішки в тебе отут не працює, — сказав Кривочуб, торкнувшись пальцем жінчного лоба. Чи розумієш ти своє щастя? Будинки побудовані для кого? Для почесних шахтарів!

— І нехай, — байдуже відповіла Пелагія, — а нам і на старій квартирі жилось непогано.

— Ну, глянь ти на неї, — у відчаї вимовив Кривочуб, звертаючись до їздового, що стояв на подвір'ї з під водою. — Не розуміє вона нічого. Садиба яка! Хочеш — розводь сад, сій всякі овочі, і дітляхам чисте роздолля.

Пелагія не захотіла слухати чоловікових тирад, презирливо хмикнула, знизала плечима й пішла у

будинок. За хвилину чути було, як вона грюкала з спересердя стільцями, човгала по скрипучій підлозі черевиками, бряжчала конфорками на плиті.

Перед вечором, заляпана вапном, вона з'явилась на порозі і, побачивши чоловіка, що саме прибирав біля будинку сміття, сердито спітала:

— А де будемо тримати продукти, овочі?

Кривочуб, кивнувши дружині, попрямував у будинок:

— Ходімо, покажу.

Він дістав згорток паперу, розгорнув його і почав показувати, тикаючи пальцем у якісь квадратики й кружечки.

— Отут сарай... тут підвал з камінним входом... тут водорозбірна колонка.

— А де брати воду? — не вгамовувалась Пелагія. — Де, я тебе питаю?

— Ох, і дурненька, зовсім дурненька, — провуркотів Кривочуб, стараючись надати своїм словам як найласкавішого звучання. — Хіба можна все одразу: і будинок, і погріб, і водопровід? «Де брати воду?» Та піди он в оту балочку — туди з кілометр, не більше, і там води, хоч залийся.

Пелагія й слухати не хотіла.

— І нашо ти мене з місця зірвав?! — затужила, заголосила вона, охаючи. — І що я тут робитиму?

Вночі їй не спалося. Тільки заплющить очі, чує — хтось у вікно: стук-стук.

— Тимошо! — шепнула чоловікові. — Чуєш? Хтось стукає..

— Га? Хто? — схопився Кривочуб і почав прислухатися. — Та ні, це вітер кватиркою стукає, — заспокоїв він і знову опустив голову на подушку.

Обережно ступаючи босими ногами по скрипучій підлозі, що вже встигла розсухнутись, Пелагія підійшла до вікна, впіймала кватирку, пошукала зашіпку — не знайшла. Довелось підклести в паз стружку, щоб якось закріпити кватирку.

Тільки лягла, як у другій кімнаті почало щось дзенькотіти: дз-дз-дз-дз.

Хазяйка знову до чоловіка з запитанням:

— Що то таке?

— Та спи ти, не прислухайся, — роздратовано відповів Тимофій. — Шиби у вікнах дзвенять — замазка потрібна.

Раптом знову відкрилась і почала стукати кватирка, потім хлопнула друга, ще жалібніше і тонше задзвеніли шиби, звідкись подуло вітром, сумно заскрипіли двері на іржавих завісах.

— От кара небесна, — знову заскиглила Пелагія. — Це ж чортяча музикальна скринька, а не будинок.

— Як? Як ти сказала? — обімлів Кривочуб, що прикидався було сплячим. — Звідкіля ти взяла ці слова?

— Не буду тут жити! — хлипнула Пелагія.

— А де ж ти будеш? — єхидно прошипів чоловік.

— На старій квартирі. Там спокій, там усе на місці.

— Зроби ласку! — глузливо сказав Кривочуб. — Іди з своєю журбою до начальника шахти, проси його. Наша стара квартира... — додав він, щоб вибити у вередливої жінки всі козирі з рук, — нашу стару квартиру вже віддали одному прохідникові.

— І піду, і піду, — крізь слізи повторяла Пелагія.

Вранці Кривочуб довго ніжився на постелі. Приснувшись і не знайшовши Пелагії, він зрадів: «Ох і господиня! Побурчала, побурчала, а діла не забула. Мабуть побігла вже на стару квартиру дойти корову, дітей годувати».

Пелагія ж вчинила інакше. Ще вдосвіта вона побігла на шахту, до начальника і почала слізно просити, щоб він дозволив Кривочубам залишитись на старій квартирі. Тут же вона повторила слова «музикальна скринька», що стали потім фатальними для Кривочуба, й ревно доводила, що жити в недороблених будинках сімейному шахтареві ніяк не можна.

Послали кур'єра за Кривочубом. Той прийшов і, побачивши жінку, оставпів.

— Ось що, товаришу Кривочуб, — строго сказав начальник шахти. — Залишайся на старій квартирі, «музикальні скриньки» доробляй, а про цю фільчину грамоту, — він показав на рапорт Кривочуба, — ми ще поговоримо в іншому місці.

Повернення Кривочубів у рідну домівку являло собою веселе видовисько: попереду в строкатому платті, ходою переможця крокувала горда Пелагія, а кроків за п'ять позаду сумно плектався її благовірний Тимоша і все бурчав:

— І в кого така вдалась, безтолкова? Проти будівництва агітацію пускаєш!.. Я не знаю, що з тобою зроблю!

Він люто стискав кулаки.

Вона погрозливо мовчала.

ГЛІНКІН

Одно-однісіньке слово перевернуло життя і загубило кар'єру Петра Івановича Февральова.

У Вуглеграді відкривали новий музичний театр. З цієї нагоди йому, заввіддлом культосвітніх установ, належало виголосити урочисту промову. Промову Февральову писали найкращі вуглеградські знавці мови — редактор місцевої газети Леонід Шварц, директор театру Ігор Мусієнко і директор педагогічного інституту Павло Пилипович Потускіненко.

У просторому залі, де пахло ще свіжим лаком та фарбами, і особливо на гальорці, де зібралися студенти, панувало радісне пожвавлення. Поява Петра Івановича на трибуні була зустрінута, як і личить у подібних випадках, гарячими оплесками.

Говорив Петро Іванович натхненно і так майстерно зиркав на текст промови, який лежав перед ним, що помітити це могла тільки дуже досвідчена людина. Промова лилася плавно, неначе сметана з глечика. Залишалося виголосити вже останні найпатетичніші фрази, після яких звичайно слідують оплески, і от тут трапився цей фатальний випадок.

— Хай же, — вигукнув Февральов, — звучать геніальні творіння Глінкіна!

— Як? — мимоволі вирвалося із уст голови міськвиконкому. Мікрофон, що стояв перед ним, доніс ці слова в зал, і зал насторожився.

— Глінкіна, — простодушно відповів Петро Іванович, заглянувши в текст промови.

Головуючий зніяковів і з докором зауважив:

— Думати треба!

Мікрофон посилив ці слова, і в залі почувся репіт.

— Хай звучать... — хотів було продовжити свою промову Февральов, але зал в цю хвилину здригнувся від оплесків.

Февральов зачекав, поки вони стихнуть, і ще раз патетично проголосив своє крилате «хай звучать». Але йому знову не дали говорити, заглушивши його голос оплесками, а якийсь халамидник крикнув з гальорки:

— Глі-і-н-кіну!

У президії розгубились. Февральов залишив трибуну. Хтось здогадався й опустив завісу.

— Як же це трапилось? — запитав голова, ведучи Петра Івановича за куліси. — Чому ти заздалегідь не проглянув тексту промови?

— Ну, як же, я читав. І нічого такого... не знайшов.

— А як ти вимовив прізвище композитора?

— Вимовив так, як написано, — не моргнувши оком, відповів Февральов.

— А як треба правильно? — У голосі голови вже вчувалися нотки роздратовання.

— Ну, чого ти, Олексію Андрійовичу, сердишся, при чому тут я? Треба спитати тих, хто писав промову. Це їм належить знати краще.

Прозвучав третій дзвоник, і в залі погасло світло. Петро Іванович зайшов у ложу, і хоч завіса ще не була піднята, зал чомусь загримів оплесками. І знову той халамидник зверху крикнув:

— Глін-н-кі-ну!

— Кришка тобі, Февральов! — співчутливо сказав голова.

Петро Іванович метнувся із ложі, побіг за куліси, наказав викликати редактора й директора. Коли ті прийшли, він зловіщо запитав:

— Ви що, глузувати наді мною?

Автори тексту промови клялись, що вони не винні.

За кілька хвилин Февральов уже бушував у своєму кабінеті. Він дістав із сейфа рукопис промови і переконався, що там було написано так, як і вимагав голова: «Глінка», і наказав негайно викликати друкарку. Ледве та переступила поріг кабінету, як Февральов встав із-за столу, грізніший, ніж сам Зевс-громовержець.

— Не хочеш працювати! — закричав він щосили. — Геть! Я не дозволю! Геть!

У лютому гніві своєму Петро Іванович ще не додумувався, як багато неприємностей очікує його попереду. Перш за все, йому довелося брехати, коли він розказував дружині, чому так рано пішов з театру. Потім, на другий день він випадково почув по телефону, як хтось злостиво розповідав про вчоращеню пригоду в театрі.

За кілька днів на афіші, що висіла біля міської Ради, він побачив приписані червоним олівцем дві літери. В афіші стояло: «Я помню чудное мгновенье» — муз. Глінкіна». Концерт давали приїжджі знаменитості. Петру Івановичу страшенно хотілося

послухати їх, але він побоювався повторення неприємної історії і сказав дружині, що ввечері буде зайнятий терміновими справами.

Февральову ввесь час ввижалося, що всі думають і говорять лише про нього, про його помилку, про його культуру.

Одного разу, ідучи по місту у своєму відкритому «Оппель-капітані», він зовсім виразно почув, як два якихось хлопчаки кричали йому вслід:

— Глінкін поїхав! Глінкін поїхав!

Це кляте прізвище переслідувало його всюди і примушувало жити по-іншому. Він перестав відвідувати концерти, слухати музичні передачі по радіо, приймати працівників мистецтва, читати в газетах театральні оголошення. Нарешті, він не витримав випробування і почав просити обласні організації, щоб його перевели на роботу в інше місто. Свою просьбу він пояснював тим, що клімат Буглеграда шкідливо відбивається на його здоров'ї.

Коли просьбу було задоволено, Февральов залишив місто, ні з ким не попрощавшись.

ІНДУСТРІАЛЬНІ РИТМИ

Композитор Ілля Борисович Гусятинський виїжджав у творче відрядження на Донбас.

В його чемодані лежала білизна, предмети гігієни, листи нотного паперу і кілька пачок піретрума. Дружина композитора розцінювала цю подорож, як небесну кару, і в останню хвилину прощання на пероні, зазираючи чоловікові в очі, голосно казала:

— Ілля, прошу тебе: ради бога, не пий сирої води, не виглядай з вагона і не виходь на станціях. Я знаю твою неуважність, ти обов'язково відстанеш од поїзда.

Побоювання дружини були даремні. До Вуглеграда Гусятинський доїхав без пригод, а тут з первого ж кроку потрапив під опіку гостинних людей, які швидше б самі лягли кістями, ніж дозволили б комусь скривдити гостя. Як тільки композитор вийшов з вагона, йому піднесли розкішний букет червоних троянд, потім люб'язно всадовили його в широкий автомобіль і помчали прямісінько на дачу.

За годину, прийнявши теплу ванну і змінившись дорожній парусиновий костюм на трійку з бостону, Ілля Борисович сидів на просторій, обвітій диким виноградом терасі і з насолодою їв пахучу юшку. Він, без сумніву, був би дуже схильований, коли б

знов, що рибу для цієї юшки сюди доставили з Азовського моря на лігакові.

Коли після розкішного обіду з добрим питвом Гусятинський, похитуючись, вийшов у сад і подивився на лагідне мерехтіння зоряного неба, йому здалось, що від зірок лине якесь чарівне звучання. «Ах, який жаль,— подумав він,— що не можна відобразити звуками чарівність цих зірок і смак риб'ячої юшки! Тю, дурниці! — в ту ж мить заперечив він собі,— які нісенігници лізуть у голову. Мабуть, я п'яний».

Другого дня, помітивши, що вино і обід впливули на композитора благотворно, опікун — розбитний парубійко, який, судячи по значку ліри на лацкані його піджака, мав якусь причетність до мистецтва,— повіз Гусятинського не на завод і шахти, як передбачалось раніше, а на берег Північного Дінця.

— Ви мусите,— переконував він композитора,— побачити наші визначні, історичні місця. Тут лилася кров воїнів Ігоря, тут був Потьомкін-Таврічеський. Старовина, сива старовина!

— Але потім ви мені все ж таки покажете Донбас? — боязко запитав Гусятинський.

— Що ж його показувати? — зневажливо відповів провідник.— Ось він і є Донбас — голий степ без чебрецю й полиню, про які люблять писати поети. А втім, ми з вами будемо проїжджати Горлівку, і ви там побачите шахтні копри й терикони. Нічого цікавого: просто гори непотрібної породи.

Але поки доїхали до Горлівки, вони обое забули про шахти й терикони і, похитуючись на м'яких ресорах лімузина, гаряче розповідали один одному потішні історійки з життя артистичного світу.

Десь опівдні Гусятинський стояв на горі біля піdnіжжя пам'ятника Артему й споглядав з висоти величну картину соснового бору, що розкинувся аж до горизонту, порослих дубняком гір, руїни древнього монастиря і гладь тихої ріки, що відзеркалювала всю цю «донецьку Швейцарію». Він слухав свого провідника і ніби наяву бачив відважних воїнів Ігоревої раті, що дерлись по кручах з сагайдаками на боці, з щитами та списами в руках. На берегах Малого Танаїсу в ту далеку пору, мабуть, лунали війовничі вигуки, кінський хропіт, дзижчання стріл... В душі Гусятинського народжувались якісь невиразні співзвучання, і він пошкодував, що не взяв з собою нотного паперу і не може записати ці співзвуччя.

Потім Іллю Борисовича привезли в один багатий колгосп. Там він розчулено оглядав табун гусей на зеленому лузі, і чудовий сільський пейзаж знову роз'ятрював його творчу душу. А коли композитора запросили оглянути пасіку, і він почув там зловіще гудіння бджіл, то подумав: «Цікаві звуки. Їх легко відтворити на першому-ліпшому смичковому інструменті». У колгоспі композитора почастували солодкою хмільною брагою і паучими яблуками.

Хлібороби ніяк не хотіли відпускати Іллю Борисовича і змилостивились над ним лише після того, як він пообіцяв їм, що не залишить Донбасу, не побувавши ще раз в Солов'ях.

Виїждаючи з села, шофер спинив машину біля річки, щоб налити у радіатор води. У присмерку Гусятинський почув чарівні українські мелодії, що линули десь з-під верб, мелодії, яких він не чув ні

в одному концертному залі, і потягся туди, звідкіль долинала пісня. Але провідник з маленькою лірою на лацкані піджака і з рудою шевелюрою, яка була схожа на розмухане вітром вогнище, спинив його.

— Що там хорошого? — сказав він зневажливо.— Сільські дівки, сільські пісні — на що вони вам?

— Е, дорогий, ви нічого не розумієте,— заперечив Гусятинський, і все ж таки слухняно повернувшись до машини.

Вони мчали до берегів Азовського моря, де їх чекав затишок і спокій шахтарського санаторію.

Поетичний вигляд моря, косі вітрила рибальських суден, а, може, й божественне «Цимлянське», яким Гусятинського щедро пригощали в санаторії, розбуркали в ньому приспані творчі сили.

У хвилину натхнення він сів до рояля. Тоді шахтарі, що відпочивали в санаторії, виявили бажання послухати його власні твори. Гусятинський не зміг задовольнити це прохання: ні одного свого твору Ілля Борисович не виконував без нот. Він згодився заграти щось інше. Він легко виконав кілька етюдів з «Пір року» Чайковського і кілька вальсів Шопена — те, що він частенько награвав своїй дружині, яка не переварювала й не розуміла його власних творів.

У «Вуглеградській правді» з приводу імпровізованого концерту з'явилася замітка, в якій з захопленням писалось, що «шахтарі кілька разів викликали І. Б. Гусятинського на «біс», а прощаючись з ним, від душі бажали йому успіхів у творчості».

Про те, чиї твори виконував Гусятинський, — дописувач змовчав.

Строк творчого відрядження закінчувався. Ілля Борисович залишив шахтарський край. На прощання йому знову піднесли квіти. Без води вони швидко зів'яли, і Гусятинський з сумом подумав, що від перебування в Донбасі у нього не залишиться ніяких речових спогадів. Тоді на одній із станцій, розташованих уже за межами Донецького краю, він вийшов з вагона і взяв з ешелону, що стояв на сусідній колії, шматок райдужно сяючого антрациту. Він поклав його в чемодан поруч з нотним папером, який не був заплямований ні єдиним нотним знаком і все ще зберігав запах духів «Жди меня».

Приїхавши у рідні пенати, Гусятинський не міг розповісти своїм друзям нічого істотного і відкараскувався побіжними зауваженнями, що їх довірливі люди сприймали як ознаку скромності композитора і його завантаженості творчою роботою. Всі знали, що він задумав щось грандіозне.

Нарешті, настав довгожданий день, коли Гусятинський запропонував на суд знавців свою симфонію «Донбас відроджується». У залі зібралися, головним чином, його друзі — композитори; прийшли й критики-музикознавці, яких у своєму колі жартома називали «музикоїдами». Симфонію вони прослухали з великою увагою. Коли ж грім барабанів і несамовитий рев контрабаса змовкли, пролунали збуджені голоси критиків.

— Чудово! Геніально! Неповторно! — із захопленням вигукував критик Кримський-Морсиков. — У цій симфонії, яка кому-небудь з консерваторів може здатись безладним накопиченням звуків, ми виразночуємо індустріальні ритми: грімкотять по-

їди, щоби бджоли дзижчати на риштовках відродження пилки. Так, товариші,—продовживав Кримський-Морсиков, щоразу поправляючи окуляри, що сповзали з носа,—Донбас справді відроджується. Про це мені нещодавно розповідала моя теща. Вона поверталася з курорту і на одній із станцій у Донбасі купила винограду дешевше, ніж у Кисловодську. Я це говорю до того, що в Донбасі є не тільки шахти й заводи, але й всебічно розвинуте сільське господарство. І це не промайнуло повз око й вухо композитора. Індустріальні ритми, гуркіт вибухів переплітаються в його симфонії з голосами самої природи: ви чуєте гелготання гусей?..

Він довго говорив все в тому ж дусі і закінчив свою промову пророчими словами:

— Цій симфонії судилася тріумфальна хода по крайні!

Честь первого виконання її для широкої публіки випала оркестрові Вуглеградського театру опери та балету. Тут її слухали прості люди — шахтарі, металурги, машинобудівники. Звуки, втомливі й невиразні, не давали нічого приємного, і тому вже після першої частини симфонії публіка потихеньку почала залишати зал.

До кінця останньої частини в театрі залишилися в невеликій кількості лише ті, хто вирішив витримати випробування до кінця.

Проте, коли оркестр замовк, у залі почулися оплески; старанно застукали смичками по деках скрипок музиканти; з-за куліс хтось вигукнув: «Автора! Автора на сцену!». Головний адміністратор театру, вклонившись, подав Іллі Борисовичу величезний букет.

Гусятинський вийшов до рампи і, притискуючи квіти до грудей, розкланявся на всі боки. В цю хвилину до його ніг впала записка. Він розгорнув її і прочитав:

«Тов. Гусятинський, заграйте те, що ви грали в санаторії».

Підкоряючись волі публіки, розчулений Ілля Борисович сів до рояля і віртуозно виконав «Пори року» Чайковського і вальси Шопена.

Одразу ж після концерту тремтячу від хвилювання рукою Гусятинський написав дружині телеграму.

Текст телеграми сповіщав: «Небувалий успіх знак оклику Обіймаю крапка Ілля».

СИЛА КРАСНОМОВСТВА

У Димові багато хто був переконаний у тому, що міцним становищем своїм керівник тресту Микола Архипович Конопльов завдячує своєму красномовству.

Кілька років підряд трест «Димбуд» не виконував планів будівництва. Ревізори писали нищівні акти. Конопльова було вже кілька разів покарано: «суворо вказано», або «суворо попереджено». Надходили навіть такі критичні моменти, коли престиж Конопльова повисав, здавалося, на волосинці. Та ось Микола Архипович поговорить з кимось міжміським телефоном, надішло кудись якісь пояснення й завірення,— дивись все стихло, заспокоїлося, і він знову возідає в своєму кабінеті, непохитний, мов скеля.

Минає два-три місяці. Знову хмариться. До Конопльова надходить категорична, погрозлива телеграма «Терміново виїздіть міністерство поясненням причин невиконання плану». Конопльов, ніби на тривогу, скликає своїх підлеглих і, спішно пояснивши причину тривоги, благально просить усіх:

— Товариші, пишіть швиденько наші претензії: хто затримує проекти, устаткування, будматеріали. Адже через це ми з вами вовтузимося в прориві.

— Та воно є й інші причини,— натяком, напівголосно промовить хтось із інженерів.

— От, от! — спалахне зраділий Конопльов, не зрозумівши справжнього смислу натяку. — Про ці інші причини теж не забудьте написати.

Кілька днів Конопльов метушиться, мов очманілій: викликає до себе начальників дільниць, виконавців робіт; вимагає якогось «цифрового матеріалу» від бухгалтерії, замкнувшись у кабінеті і не відповідаючи на телефонні дзвінки, диктує щось стенографістці, диктує таким третливим голосом, ніби прохає в когось помилування. Але хоч як би Конопльов поспішав, хоч скільки б йому підготували матеріалів підлеглі,— якісь важливі документи виявляються забутими, і Конопльов надсилає з дороги телеграму й вимагає негайно надіслати їх йому вслід.

Після такого аврала в управлінні «Димбуду» настає благословенна тиша. Всі потайки сподіваються, що Конопльов більше не повернеться до них. Але минає тиждень-півтора, і він з'являється сяючий, самовпевнений, навіть нахабнуватий,— і життя знову входить у свої береги.

— О, наш Микола Архипович,— іронічно говорять співробітники,— знає чарівне слово, а то б уже давно полетів.

Довірливі люди таке пояснення приймають всерйоз, але таланта свого начальника, як красномовця, не схвалюють. Одного разу муляр Акіндеєв, вислухавши на робітничому зібранні чергові обіцянки й заприсягання Конопльова, сказав з досадою:

— Миколо Архиповичу, за твоїм язиком, не встигнеш і бігом!

Конопльов не образився і не розгнівався. Навпаки, в мулярових словах він відчув похвалу своєму талантові.

Невідомо, скільки б іще Конопльов височів біля керма «Димбуду», скільки б іще морочив голову довірливим людям, коли б самим нещасним чином не зробився жертвою власного красномовства.

Конопльову якось довелося виступати в театрі на нараді будівельників. Не поспішаючи, з пихою проїшов він по сцені, з усмішкою уклонився звідти комусь у президії, надів окуляри і почав читати промову. Хоч нарада мала чисто діловий характер, Конопльов насамперед передав учасникам наради, від імені колективу «Димбуду» полум'яний привіт, щоб надати нараді елементу урочистості. Поки в залі аплодували, Микола Архипович налив із пляшки склянку нарзану і спорожнив її.

— Товариші, — сказав він, упоравшись із цією невідкладною справою, — ми зібралися з вами для того, щоб...

Далі він хвилин п'ять говорив про те, для чого зібралися учасники наради. Говорив він такими загальніками, що цю частину його промови з однаковим успіхом можна б повторити на нараді і рибалок, і шовківників, і золотошукачів, і лісорубів... Слухали його неуважно, і багато позіхало в кулак.

Начальник главка, що сидів у президії, чомусь почав виявляти нетерпіння і рвучкими рухами перегортати якісь папери. Нарешті він не витримав і кинув репліку:

— Та чи думаете ви план виконувати?

— Що за питання? — стріпнувся, повертаючись до нього Конопльов. Його очі тривожно забігали.—

Я вам говорив про це. Хіба я що? У мене штат неповний. На сьогоднішній день ми маємо щось біля... щось біля... — повторював він, похапцем риючись у паперах, і нахиливши голову. — Ага, от: щось біля дев'яносто шести процентів! — випалив Конопльов, зрадівши, що швидко знайшов потрібну цифру.

— Добре, — погодився начальник главка. — Робітників у вас дев'яносто шість процентів, а чому виробничий план виконується тільки на сімдесят процентів? Що тут за причина?

— Ага, зрозуміло: «що за причина?» — перепитав Конопльов, і, зробивши маленьку паузу, миттю зрозумів, що справжню причину — погане використання машин, слабке технічне керівництво та інше, — викривати ніяк не можна. З легкою душою він уявся за вигадки. — Тут, — сказав він, — винувата блощиця. Вона позалазила, душогубка, в шпарини, і ніякою силою її, кляту, звідти не викуриш. — У залі почувся сміх і шум. — Я вже констатував, — вів далі Конопльов, — я вже констатував, що в одному гуртожитку в нас виникла заблощивленість. А через цю заблощивленість на даний відрізок виникає плинність.

— Самі винуваті! — крикнув хтось із залі.

— Правильно, винуваті, — як завжди погодився промовець, без міри зрадівши з того, що його казкам повірили. — Я цього не заперечую. За це мені дали строгача. Тепер ми будіруємо против заблощивленості. Ну, от ви смієтесь, не вірите, — сказав Конопльов, помітивши на обличчях присутніх у залі усмішки. — Блощиця це такий комах, що може жити два роки без їжі. Вона витримує двадцять градусів морозу і сімдесят градусів спеки. Її, кровопивцю,

голими руками не візьмеш, її треба нищити особливою отрутвою. Є, кажуть, такі порошки. В даний період ми вишукуємо такі порошки. Ми не зупинимось перед жодними витратами, коли інтереси вимагають.

— Річ не в тім, — неголосно мовив начальник главка. — Гуртожитки у вас справні. Ви скажіть, чому простоють у вас будівельні механізми.

— Зрозуміло, відповідаю, — сказав Конопльов, — забавляючи свій бадьорий тон. — Механізми стоять тому, що на даний відрізок у нас кадри неякісні. Підготовку кадрів ми прогавили. Я цього не заперечую... Тепер ми, — говорив він далі, трохи підбадьорившись, — складаємо план в частині кадрів. Виконання заходів, яких ми почали вживати, ми неодмінно освоїмо. Тоді ми вже певно сядемо на план.

— Ну, що це ви, товаришу Конопльов, — члено зауважив йому начальник главка, — все обіцянки та обіцянки?

— А як же ви хотіли? Щоб я не бачив перспективи? — вкрай здивований запитав Микола Архипович. — Ми ж уживаємо заходів і в частині кадрів, і в частині плану. Ми оце взяли на себе зобов'язання закінчити будівництво плану житла в строк. Центральне кільце полягає в тому, щоб переназдогнати наших сусідів. Ми тепер плануємо нашу роботу так, щоб ув'язувати і господарчі питання. За планом ми взялися за план початку підготовки.

— Стривайте, стривайте, — перебив його начальник главка. Його обличчя було таке в цю хвилину страдницьке, ніби в нього крутили зуби. — Ви, товаришу Конопльов, говорите те ж саме, що торочили рік тому. От передо мною стенограма вашого торіш-

нього виступу. Слухайте. «У нас виникла заблощивленість»... По залі залунав регіт.— «А через це...» — читав далі начальник главка, і сміх у залі дедалі дужчав, так що можна було почути тільки окремі фрази... «На даний відрізок у нас кадри неякісні... Сядемо на план...»

Регіт у залі лунав безперервний. Можна було подумати, що учасники наради умовилися скарати Конопльова реготом. А сам він стояв на трибуні розгублений і блідий, з застиснутою в кулаці мокрою носовою хустинкою і, тривожно й винувато моргаючи лівим оком, не знав, що йому робити. «Хоча б дали закруглитися», — думав він із жалем.

Регіт, нарешті, вщух.

— Бачите,— докірливо сказав начальник главка, сердито відсуваючи стенограму,— ви таки справді все обіцяєте та обіцяєте.

— Але ж ми повинні бачити перспективу... — прошепотів Микола Архипович так тихо, що навіть стенографістки не почули його.

— У вас усе? — суворо глянувши на Конопльова, запитав головуючий.

— Я прошу дві хвилини закруглитися,— чужим голосом одповів Микола Архипович і, боючись, що головуючий не почув його, показав йому два розтоплірчених пальці.

— Товариші,— промовив головуючий, звертаючись до залі,— товариш Конопльов просить іще дві хвилини. Дамо?

— Регламент! Регламент! — одповіли з усіх боків.

— Ну, тоді,— сказав головуючий, не дивлячись

на Конопльова,— слово має... — і оголосив прізвище й посаду чергового промовця.

Микола Архипович з розгубленою й винуватою посмішкою залишив трибуну, і ніби актор, якому не вдалася роль, пішов за лаштунки.

* * *

У Димові розповідали потім, що в ту хвилину Конопльов пережив сильне потрясіння. Він мусив був залишити кермо «Димбуду» і поїхати на довге лікування в Одесу. Що сталося з ним пізніше, де він, перед ким пишається своїм красномовством,— цим у Димові більше не цікавилися.

3 MICT